

SEMNIIFICAȚIA PACTULUI DE ASISTENȚĂ MUTUALĂ DINTRE ROMÂNIA ȘI URSS (MONTREUX, 21 IULIE 1936) ÎN VIZIUNEA LUI NICOLAE TITULESCU

Scrisoarea confidențială trimisă de Nicolae Titulescu regelui Carol al II-lea la sfârșitul anului 1940 (documentul nefiind datat exact) reprezintă o sinteză făcută de Titulescu însuși asupra concepției și activității sale politico-diplomatice în capitolul relațiilor dintre România și URSS, dar și o analiză a factorilor politici interni și externi care au influențat evoluția faptelor, evenimentelor, momentelor ce au jalonat relațiile dintre guvernele român și sovietic după 1918.

Din cuprinsul acestui memoriu redactat în limba franceză, pe parcursul a peste 70 de pagini dactilografiate, rezultă cu claritate că una din liniile directoare, premanente și imuabile ale politicii externe a României interbelice, ca expresie a tradițiilor și intereselor fundamentale ale poporului român, a constituit-o conservarea patrimoniului național reântregit în 1918, promovarea raporturilor de bună vecinătate, normale și amicale cu toate statele vecine. Aceasta din urmă constituie, în concepția lui Titulescu, baza oricărei politici externe serioase.

Ca urmare, buna vecinătate trebuia să aibă un conținut larg, cuprinzând relațiile de prietenie, cunoaștere, coroborare, stimă și respect reciproc, de întrajutorare și cooperare pe multiple planuri, de interferență a culturilor și civilizațiilor, de spiritualizare a frontierelor. Buna vecinătate, în viziunea sa, presupunea toleranță, comprehensiune, abținera de la orice fapte, acțiuni sau inacțiuni care ar putea împieta asupra relațiilor reciproce, implica reglementarea diferendelor interstatale exclusiv prin mijloace pașnice, o strânsă colaborare în eforturile de pace și securitate internațională¹.

În acest context, normalizarea și amplificarea relațiilor cu URSS ocupa un loc deosebit. Drumul sinuos și contradictoriu al stabilirii relațiilor dintre România și URSS a marcat câteva momente importante, dintre care documentul tratează: negocierile pentru încheierea tratatului de neagresiune româno-sovietic; elaborarea și semnarea convențiilor pentru definirea agresiunii; reluarea relațiilor diplomatice dintre România și URSS; parafarea Pactului de asistență mutuală din 21 iulie 1936.

Așa cum răzbate din scrisoare, în politica externă a României interbelice, factorul "Rusia sovietică" s-a aflat în centrul atenției tuturor guvernelor, indiferent de culoarea lor politică; era continuarea unei vechi stări de fapt: cel mai mare și puternic vecin al României era acest imperiu care, cel puțin de la Petru cel Mare încoace, urmărise cu perseverență anexarea teritoriilor locuite de români la sud și est de Carpați. Fatidica dată 1812 este definită de diplomatul român astfel:

"Turcia a cedat Basarabia Rusiei. Prin această concesie, Turcia a violat pur și simplu contractul său de vasalitate; și Rusia a devenit complicele violării unui contract de drept internațional. Ori, complicitatea la violarea unui contract de drept internațional nu poate crea dreptul"².

De aceea, tocmai din nulitatea de drept, *ab inițio*, a tratatului ruso-otoman din 1812 derivă înțelegerea corectă a situației Basarabiei în cadrul relațiilor ruso-române, pe de o parte, a relațiilor României cu celelalte puteri, pe de altă parte. De aici și până la Pactul din 1936, a fost un drum lung și greu.

După momentul ianuarie 1918, când guvernul de la Petrograd a rupt în mod unilateral relațiile cu România și a sechestrat tezaurul, toate încercările noastre de a relua negocierile și a aplana diferendele, se loveau de "chestiunea basarabeană". În această problemă, teza lui Titulescu conține un adevăr obiectiv: "... după mine, politica pe care România ar fi trebuit s-o urmeze în ce privește Basarabia, era cea a tăcerii..."

Principalele momente așa cum sunt ele analizate în scrisoare și care au culminat cu realizarea Pactului de asistență mutuală din 1936 sunt:

- Conferința româno-sovietică de la Viena (1924) soldată cu amânarea negocierilor;

¹ Ion Grecescu, *Nicolae Titulescu, Basarabia pământ românesc*, Ed. Rum-Irina, București, 1992, p.8.

² Este vorba de vechile capitulații încheiate de Moldova și Țara Românească cu Poarta, în calitate de suzerană. Prin urmare, frontierele Moldovei cu Rusia erau inviolabile, intangibile, din punctul de vedere al dreptului internațional, pe de o parte și din punctul de vedere strict al rapoarturilor ruso-otomane, pe de altă parte.

- reluarea negocierilor în 1932 la Riga, Geneva și Paris pentru încheierea unui tratat de neagresiune româno-sovietic;
- semnarea Convenției pentru definiția agresiunii, în 1933, care definea teritoriul fiecăruia dintre semnatori ca fiind teritoriul ce există la acel moment sub autoritatea fiecăruia dintre ei³;
- semnarea de către cei doi miniștri de externe, Titulescu și Litvinov, în 1934 a documentelor privitoare la stabilirea relațiilor diplomatice normale între cele două țări⁴.

Ceea ce urma, în mod logic, era reluarea negocierilor pentru un pact de asistență, româno-sovietic. Titulescu a fost adeptul poate cel mai hotărât al unui astfel de pact în care vedea ultima verigă ce lipsea lanțului de instrumente politico-diplomatice, țesut cu migală după 1919 pentru a asigura baza de drept a securității statu-quo-ului teritorial al României și a consolidării păcii în răsăritul Europei. Și regele Carol al II-lea a fost convins, în cele din urmă, de necesitatea acestui pact, el spunând-i lui Titulescu: "Ceea ce face forța argumentului dumitale este că e mai bine să avem pe ruși prieteni decât inamici."

Eșuarea în 1935 a tentativei românești de a ajunge la un pact de asistență cu vecinul din răsărit, rămâne o problemă cu multe necunoscute încă. Poziția lui Litvinov era cu totul alta decât cu un an în urmă; acesta, scrie Titulescu, mi-a spus "cu cruzime": "Ceea ce vreți dv. este un pact leonin. Împotriva Japoniei nu vă bateți. Dealtfel ce ați putea contra Japoniei? Deci dacă Germania vrea să ne atace, voi vreți să fiți alături de noi. Dar Germania nu poate ajunge în Rusia fără a zdrobi România. Așadar, tot nouă ne revine să intervenim și vouă să fiți ajutați."

Capitolul X al scrisorii tratează anul 1936, an în care Titulescu a repus pe tapet pactul de asistență cu URSS. Necesitatea pactului era impusă de criza politică europeană accentuată de actul agresiv al Germaniei naziste (intrarea lui Hitler în zona demilitarizată a Rhenaniei). În scrisoare, Titulescu se ocupă de două evenimente strâns legate între ele, încă destul de controversate în istoria politică și diplomatică românească: parafarea pactului de asistență cu Rusia sovietică și înlăturarea lui Titulescu din guvern, la 40 de zile după aceasta.

La un moment dat, Titulescu scrie: "Mi-am dat seama că locul meu nu mai era în guvernul Tătărescu, deoarece se contracara politica exterioară pe care o duceam autorizat legal prin politica internă ce se urma." Trebuie precizat că în urma revigorării mișcării de extremă dreaptă în România, stimulată de actul de forță al Germaniei în Rhenania, Titulescu primise reproșuri de la ministrul de externe francez Yvon Delbas și de la Litvinov, ultimul amenințându-l cu "reanexarea Basarabiei pentru că facem o politică germană". Ca urmare, Titulescu vine în țară pentru a-și prezenta demisia, dar, din motive neelucidate încă, aceasta nu-i este acceptată. Mai mult decât atât, la 14 iulie 1936 Consiliul de Miniștri adoptă o rezoluție cuprinzând directivele politicii externe românești, în mod expres referitoare la URSS în contextul larg al relațiilor internaționale ale României (anexa 1).

Prin urmare, în baza vechilor sale împuterniciri reconfirmate în scris la 14-15 iulie 1936, Titulescu a plecat la Montreux, unde se desfășura Conferința Strămtorilor pentru a reînnoa fiul negocierilor asupra pactului de asistență, ceea ce reușește mai ușor decât se aștepta el însuși. Litvinov era "impresionat de actele pe care i le-am arătat, deși erau scrise în limba română". La 21 iulie a fost parafat, articol cu articol, Pactul de asistență mutuală între România și URSS. Actul a fost redactat în limba franceză și cuprindea patru articole dintre care articolul 2) nu a fost acceptat de Litvinov (anexa 2). Trebuia precizat că în scrisoare aduce la cunoștința Majestății Sale numai ultimele două articole, pe care le consideră esențiale:

- art. 3: "Guvernul URSS recunoaște că în virtutea diferitelor sale obligații de asistență trupele sovietice nu vor putea trece niciodată Nistrul fără o cerere formală a Guvernului Regal al României în acest sens, la fel cum Guvernul Regal al României recunoaște că trupele române nu vor putea trece niciodată Nistrul spre URSS fără o cerere formală a

³ În ce ne privește, aceasta înseamnă că teritoriul român cuprinde și Basarabia sau, cum spunea Titulescu, că România se întinde efectiv în ochii rușilor "de la Nistru până la Tisa".

⁴ Cu referire la acest moment, ministrul român de externe spune: "Litvinov a acceptat să recunoască deplina și întreaga suveranitate a României cu care trata, adică a României care posedă Basarabia".

Guvernului URSS."

art. 4: "La cererea Guvernului Regal al României trupele sovietice vor trebui să se retragă imediat de pe teritoriul român la răsărit de Nistru, la fel cum la cererea Guvernului URSS, trupele române vor trebui să se retragă imediat de pe teritoriul URSS la apus de Nistru."

Titulescu comentează: "Teritoriul român până la Nistru; teritoriul rus începând de la acest fluviu!". Așadar, Nistrul era recunoscut ca frontieră fără ca Basarabia, să fie cedată României de URSS."

Modalitatea găsită de Titulescu de a include în acest act **Nistrul ca linie de frontieră** între cele două țări fără a o denumi în mod expres, era, fără îndoială, rezultatul a 16 ani de eforturi diplomatice. Discuțiile de la Talloires, redată de Titulescu în scrisoare, au confirmat menținerea guvernului sovietic pe vechile poziții, deci actul nu a însemnat **recunoașterea** de către URSS a frontierei Nistrului, și, deci, nici renunțarea la revendicările teritoriale vis-a-vis de Basarabia românească.

În epocă s-a vorbit că tratatul parafat de Titulescu și Litvinov la 21 iulie 1936 la Montreux s-a născut mort. Întrebarea "de ce ?" stă în picioare și astăzi. La prima vedere, răspunsul pare simplu: Titulescu a fost destituit din guvern la 29 august și înlocuit cu Victor Antonescu, iar tratatul n-a mai fost finalizat. Din ce motive, cine este vinovatul ?

Litvinov a apreciat înlăturarea lui Titulescu din guvern ca o schimbare a politicii externe a României, comunicând acestuia că acordul parafat la Montreux la 21 iulie 1936 nu mai este valabil.

Situația este foarte complicată și lucrarea de față nu își propune să dea răspunsul la această întrebare, ci doar să scoată în evidență câteva fapte sau lucruri, așa cum reies ele din scrisoare:

- 1) În 1935 Litvinov refuza cu obstinație orice discuție pe tema pactului de asistență mutuală.
- 2) În iulie 1936 la Montreux, deși inițial Litvinov dorea ca negocierea pactului să se înceapă la Geneva, în septembrie, cedează cu o ușurință care l-a mirat și pe Titulescu, astfel încât este întocmit în pripă, la cererea expresă a ministrului român.
- 3) Ministrul sovietic obține de la omologul său înainte de discutarea și parafarea textului tratatului, promisiunea de a nu comunica nimănui nimic despre acest act ce trebuia să rămână strict secret până în septembrie.
- 4) Titulescu se considera "ministrul regelui" și al României și nu al unui cabinet de o anumită culoare politică, la aceasta adăugându-se luptele politice interne și susținuta campanie din România împotriva lui Titulescu, lucruri cunoscute și speculate de ruși.
- 5) Problema dacă Litvinov a avut sau nu împuterniciri speciale de la Stalin pentru încheierea unui pact de asistență cu România.⁵
- 6) Pe de o parte, Cabinetul Tătărescu îi dă împuternicire scrisă și expresă lui Titulescu să trateze și să sâmneze pactul, iar pe de altă parte, la foarte scurt timp, îl scoate din guvern printr-o "remaniere" de față și nu se mai interesează deloc, dacă ministrul de externe român s-a achitat sau nu de însărcinarea dată. Tot aici ar trebui analizată atât aprecierea persoanei, cât și a momentului în care s-a operat această înlocuire.
- 7) Agresiunea Germaniei dovedise neviabilitatea sistemului securității colective.
- 8) Lui Titulescu nu i s-a spus **niciodată de ce** a fost scos din guvern.

E dificil de formulat un răspuns. Dacă Titulescu credea cu tărie în valoarea tratatelor internaționale pentru securitatea țării sale și considera că prin Convenția de definire a agresorului și teritoriului din 1933, combinată cu Tratatul de asistență din 1936 a reușit să dezamorseze pericolul sovietic privitor la Basarabia, Litvinov știa tot atât de bine că URSS n-a abandonat nici o clipă ideea de a relua Basarabia într-un moment prielnic, iar toate tratatele și convențiile semnate nu aveau darul de a modifica această orientare în politica externă. Cu atât mai mult cu cât tainicele legături de colaborare româno-sovietice, cu toate sinuozițiile lor, erau un element fundamental al construirii relațiilor internaționale ale URSS⁶. Revenind la ceea ce ne interesează, în 1937, la Talloires, în cadrul unei întâlniri "tête-à-tête" Litvinov - Titulescu, primul a pronunțat adevărul întreg și permanent privind poziția URSS

⁵ Viorica Moisuc, *N. Titulescu și problema Basarabiei*, ed. Globus (sub tipar).

⁶ *Ibidem*.

față de România, poziție dominată de obiectivul anexării Basarabiei: "Vrem ca potențialul pe care îl reprezintă Basarabia să devină rus și nu german. De aceea, țin să vă comunic că vom încerca să reluăm Basarabia prin toate mijloacele juridice și militare care ne vor fi posibile."

N. Titulescu a supraapreciat importanța tratatului din 1936, considerând că dacă el ar fi fost semnat, ar fi putut fi împiedicate multe evenimente nefaste. Dar este greu de crezut, dacă nu imposibil, că acest pact ar fi putut constitui măcar un obstacol, "moral" în fața lui Stalin atunci când și-a împărțit sferele de dominație și influență cu Hitler, sau ar fi evitat raptul teritorial din iunie 1940 sau, în fine, ar fi putut reprezenta un argument românesc la Conferința de pace.

Titulescu a fost și a rămas, așa cum apare limpede din această scrisoare-document, omul legii, al securității colective și al egalității internaționale, adeptul "forței dreptului". Evenimentele ce au adus în prim plan forța, anularea instrumentelor diplomatice ale păcii și securității, nu au putut fi înțelese de Titulescu atunci când au devenit realități.

GHEORGHE GETA-CRISTINA
Universitatea "Ovidius"
Constanța

ANEXA 1: REZOLUȚIA CONSILIULUI DE MINIȘTRI: 14 IULIE 1936

- art.1 Consiliul de Miniștri și rezoluția sa.
- art.2 Pact de alianță unic între Franța și Mica Înțelegere contra oricărui agresor.
- art.3 În vederea semnării pactului de asistență mutuală cu URSS, pentru care guvernul și-a dat autorizația încă din iulie trecut (1935) pe care Sovietele refuză astăzi să-l încheie, inițiativă a unei opere de destindere cu Sovietele, pe baza următoarelor principii:
- a) Încetarea atacurilor în presă împotriva URSS și combateră numai a comunismului intern, al cărui partizan nu este nici unul din membri guvernului.
 - b) Articolele de presă favorabile apropierei de URSS, din punct de vedere extern demonstrând că nu putem păstra alianțele noastre existente cu Franța, Cehoslovacia și Turcia dacă nu cădem la o înțelegere, ba chiar devenim inamicii URSS, aliatul aliaților noștri.
 - c) Exprimarea în întrunirile publice ale Partidului Liberal despre necesitatea unei înțelegeri pe tărâmul politicii externe cu URSS și pe baza acestei discriminațiuni: Suntem inamicii comunismului intern și hotărâți să ne conducem destinele țării după directive proprii românești, dar pe terenul politicii externe suntem pentru o înțelegere cu URSS, aliatul aliaților noștri: Franța, Cehoslovacia și Turcia, înțelegere care singură poate da acestor alianțe valoarea lor afectivă, noi neputând fi în același timp și aliatul Franței și inamicul Rusiei, aliatul ei.
- art.4 Păstrarea deplinelor puteri pentru încheierea unui pact de asistență mutuală cu URSS, date Domnului Titulescu încă de mult.
- art.5 Încetarea atacurilor în presă contra tuturor statelor străine și în special contra regimurilor lor interne, chiar dacă politica lor externă nu concordă cu a noastră, asemenea acte neputând decât slăbi poziția externă a României.
- art.6 Supravegherea tuturor legațiilor, fără deosebire, care se amestecă în viața noastră internă și aducerea la cunoștința Ministrului Afacerilor Externe a rapoartelor de poliție făcute în acest scop. De asemenea, luarea tuturor măsurilor ca toate legațiile străine - fără deosebire - să nu mai iasă din rolul lor diplomatic și să nu mai continue imixtiunea lor în viața noastră politică internă, fie prin propagandă de la om la om, fie prin imixțiuni în presă.

art.7 Solidarizarea cea mai desăvârșită a întregului guvern în raporturile lui cu acei miniștri străini care și-au făcut o specialitate din a separa pe Ministrul Afacerilor Externe de restul guvernului și de a-l considera că duce o politică pur personală atunci când ea nu este decât expresia Guvernului, a Parlamentului și a Țării.

14 iulie 1936

Semnat: Gh. Tătărescu, Ion Inculeț, Victor Antonescu, N. Titulescu (Ratificat de Consiliul de Miniștri pe 15 iulie 1936).

**ANEXA 2: PACTUL DE ASISTENȚĂ MUTUALĂ PARAFAT DE ROMÂNIA
ȘI URSS LA 21 IULIE 1936, LA MONTREUX**

- 1) Assistance mutuelle dans le cadre de la SND (comme p.ex. celle du traité Tcheoslovaque ou français) pas contre un pays spécialement visé, mais général contre tout agresseur européen.
- 2) Entrée en action de chacun des deux pays seulement quand la France sera entrée en action.
- 3) Le Gouvernement de l'URSS reconnaît qu'en vertu de ses différentes obligations d'assistance les troupes soviétiques ne pourront jamais franchir le Dniestre sans une demande formelle du Gouvernement Royal de Roumanie à cet effet, de même que le Gouvernement Royal de Roumanie reconnaît que les troupes roumaines ne pourront jamais franchir le Dniestre vers l'URSS sans une demande formelle du Gouvernement de l'URSS.
- 4) À la demande du Gouvernement Royal de Roumanie, les troupes soviétiques devront se retirer immédiatement du territoire roumain à l'Est du Dniestre, même que à la demande du Gouvernement de l'URSS les troupes roumaines devront se retirer immédiatement de territoire de l'URSS à l'Ouest de Dniestre.